

УДК 821.162.1Шульц.09:821.161.2-042.75

**Нагалія Маторіна**

ORCID: 0000-0001-6012-5663

## РЕАЛІЗАЦІЯ ЛІТЕРАТУРНО-БІОГРАФІЧНОГО ПІЗНАВАЛЬНОГО КОНТЕКСТУ БРУНО ШУЛЬЦА

***Анотація.** У статті презентовано літературно-біографічний портрет основних джерел шульцівського спрямування з урахуванням найновіших напрацювань в окресленій сфері як українських, так і польських шульцознавців для дослідників-початківців і тих читачів, які лише починають знайомство з Бруно Шульцом чи які лише сподіваються відкрити для себе це відоме в усьому світі мистецьке ім'я. Безумовно, окреслена проблема потребує ґрунтовного опрацювання й у певний спосіб переосмислення, узагальнення, доповнення й оновлення, що свідчить про актуальність пропонованої наукової розвідки. Мета розвідки – створити історіографічну біобібліограму-рекомендацію наукових і науково-популярних студій шульцівського спрямування з урахуванням найновіших напрацювань у цій царині. У статті здебільшого йдеться про оригінальну українськомовну шульціану чи про перекладені українською праці польських шульцознавців. При форматуванні переліку найважливіших книжок про Бруно Шульца послуговувалися як ретроспективним, так і перспективним історіографічним дослідницьким підходами.*

Загалом у розвідці презентовано творчий спадок Бруно Шульца, яким нині послуговуються дослідники й пошановувачі Бруно Шульца, окремо заналізовано шульцівський перекладацький дискурс; систематизовано й узагальнено відомості, зокрема й найновіші, про основні дослідження шульцівського спрямування, у певний спосіб розширено та відкориговано фактуальну основу попередніх досліджень у цьому контексті; презентовано праці про Бруно Шульца в сучасному («топовому») форматі основних книжок про Бруно Шульца, які стануть у пригоді всім, хто зацікавився / зацікавиться постаттю і творчою спадщиною видатного митця світового рівня, а також запропоновано перспективну (польськомовну) бібліограму найоригінальніших творів про митця.

Наукова розвідка має передусім пізнавальне спрямування. Сподіваємося, що реалізація такого контексту (у певний спосіб з елемента-

ми компаративістичного методу) посприяє усебічному, розгорнутому осмисленню й поглибленому, проникливому розумінню непересічної особистості та творчої спадщини польськокомовного письменника галицького літературного пограниччя першої половини ХХ ст. Бруно Шульца.

**Ключові слова:** біографічні дослідження, історіографія, шульціана, шульцівський дискурс, критика, критична реценція, компаративізм, модернізм, нарація, польсько-українські художньо-мистецькі зв'язки.

**Інформація про автора:** Маторіна Наталя Михайлівна, кандидат філологічних наук, доцент, докторант кафедри полоністики і перекладу факультету філології та журналістики, Волинський національний університет імені Лесі Українки.

**Електронна адреса:** [n.m.matorina@gmail.com](mailto:n.m.matorina@gmail.com)

**Natalia Matorina**

## IMPLEMENTATION OF THE LITERARY AND BIOGRAPHICAL COGNITIVE CONTEXT OF BRUNO SCHULZ

**Abstract.** *The article presents a literary and biographical portrait of the main sources of Schulz's movement, taking into account the latest developments in the outlined field by both Ukrainian and Polish Schulz scholars for novice researchers and those readers who are just starting to get to know Bruno Schulz or who only hope to discover this known in worldwide artistic name. Undoubtedly, the outlined problem needs working out thoroughly and in a certain way reconsidering, generalizing, supplementing, and updating, which indicates the relevance of the offered scientific research. The purpose of the study is to create a historiographical biobibliogram-recommendation of scientific and popular science studies of Schulz's direction, taking into account the latest developments in this field. The article mostly deals with the original Ukrainian-language Schulz studies or works translated into Ukrainian by Polish Schulz scholars. When formatting the list of the most important books about Bruno Schulz, both retrospective and prospective historiographical research approaches have been used.*

*In general, the study presents the creative heritage of Bruno Schulz, which is currently used by researchers and admirers of Bruno Schulz; the translation discourse of B. Schulz is analyzed separately; the information, in particular, the most recent, about the main studies of Schulz direction is systematized and summarized, in a certain way the factual basis of previous studies in this context*

is expanded and corrected; the works about Bruno Schulz are presented in the modern ("top") format of basic books about Bruno Schulz, which will be useful to everyone who is/will be interested in the figure and creative heritage of an outstanding world-class artist, as well as a promising (Polish-language) bibliogram of the most original works about the artist is offered. It should be noted that the implementation of such a context will contribute to a comprehensive, detailed understanding and a deeper, insightful understanding of the unique personality and creative heritage of the Polish-language writer of the Galician literary borderlands of the first half of the 20<sup>th</sup> century Bruno Schulz.

**Keywords:** biographical investigations, historiography, Schulz's, Schulz discourse, criticism, critical reception, corporativism, modernism, narration, Polish-Ukrainian fiction-art connections.

**Information about author:** Natalia Matorina, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor; Doctoral Applicant of the Department of Polonistics and Translation of the Faculty of Philology and Journalism, Lesya Ukrainka Volyn National University.

**E-mail:** [n.m.matorina@gmail.com](mailto:n.m.matorina@gmail.com)

## Natalija Matorina

### REALIZACJA LITERACKIEGO I BIOGRAFICZNEGO KONTEKSTU POZNAWCZEGO BRUNONA SCHULTZA

**Abstrakt.** W publikacji zostało zaprezentowane dziedzictwo twórcze Brunona Schultza oraz najważniejsze badania naukowe dotyczące Brunona Schultza, z których korzystają obecnie badacze i czytelnicy polskojęzycznego pisarza galicyjskiego pogranicza literackiego pierwszej połowy XX wieku. Schultsiana w tym kontekście wymaga gruntownej rewizji i w pewnym sensie przemyślenia, podsumowania, uzupełnienia i aktualizacji, co świadczy o aktualności proponowanych badań naukowych. Odrębnie przeanalizowano dyskurs tłumaczeniowy dzieł Schultza; usystematyzowano i podsumowano informacje, zwłaszcza najnowsze, o głównych badaniach w zakresie jego twórczości, rozszerzono i skorygowano podstawę faktyczną wcześniejszych badań w tym kontekście; prace o Brunonie Schulzu prezentowane są w nowoczesnej formie podstawowych książek o pisarzu, które przydadzą się każdemu, kto jest/będzie zainteresowany postacią i dziedzictwem twórczym wybitnego artysty

światowej klasy, oraz perspektywną polską bibliografią najoryginalniejszych dzieł o Schultz. Publikacja naukowa ma przede wszystkim kierunek poznawczy. Mamy nadzieję, że wdrożenie zaproponowanego kontekstu przyczyni się do wszechstronnego i głębokiego, wnikliwego zrozumienia wyjątkowej osobowości i dziedzictwa twórczego Brunona Schulza.

**Słowa kluczowe:** badania biograficzne, historiografia, Schultziada, dyskurs Schultz, krytyka, recepcja krytyczna, komparatystyka, modernizm, narracja, polsko-ukraińskie powiązania artystyczne.

**Nota o autorze:** Natalija Matorina, kandydat nauk filologicznych, doktor habilitowany, doktorant katedry polonistyki i tłumaczenia wydziału filologii i dziennikarstwa, Wołyński Uniwersytet Narodowy im. Łesi Ukrainki.

**E-mail:** [n.m.matorina@gmail.com](mailto:n.m.matorina@gmail.com)

*Hi postać, ni tvorčist'ь Bruno Šulca ne budut'ь zrozumilimi bez bodaj korotkich biografičnych відомостей про письменника.*

**Роман Мних**

*Появлення нових ідей не означає повної відмови від попередніх інтерпретацій, ... наростаючи, ці інтерпретації утворюють справжній палімпсест, різновид динамічного портрета, який еволюціонує разом з духом часу.*

**Єжи Яжембський**

**Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями.** Авторка запропонованої розвідки, кілька років тому вперше познайомившись з Bruno Šulcom як читачка, а пізніше, започаткувавши власне дослідження постаті та творчої спадщини митця як літературознавиця, зіткнулася з проблемою розмаїття шульціани й у царині творів Bruno Šulca, і в літературознавчому просторі про Bruno Šulca. Історіографічних наукових досліджень шульцівського дискурсу (у різних його аспектах) багато, але вони переважно дублюють одне одного, чи об'єктом аналізу в них обрано окремі періоди, напрями діяльності тощо; історіографи здебільшого лише стисло характеризують досягнення чи недоліки в галу-

зі вивчення просопографії та творчої спадщини митця; зазвичай історіографічна характеристика (у стислій формі) передує опису конкретного фактичного матеріалу щодо тієї чи тієї проблеми дослідження шульцівського спрямування.

Помічником-путівником у царині різноманітних студій про Бруно Шульца є бібліографічний покажчик, підготовлений фахівцями Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка [3]. У посібнику зібрано інформацію – 854 позиції – про бібліографію творів Бруно Шульца, а також про дослідження, які висвітлюють життя й діяльність митця, за період від 1989 р. до 2018 р. (у хронологічному порядку). Щоб почати більш / менш вдало орієнтуватися в цьому багатоголоссі, потрібно вочевидь витратити певний час, та й за роки з 2018 по 2024 українськомовна шульціана (і не лише!) поповнилася суттєво. Бруно Шульца, його спадщину студіюють сьогодні Л. Айзенбарт, О. Бомко, О. Галета, К. Гладка, О. Гусева, А. Капралова, О. Котубей, Т. Левчук, В. Лопушанський, Л. Мазурчак, А. Малиновський, В. Меньок, М. Моклиця, І. Набитович, В. Назарець, Ж. Налевайк, Є. Нахлік, М. Панас-Говорська, П. Прокоп'як, З. Рибчинська, П. Рихло, В. Романишин, Е. Свенцицька, Б. Сінкевич, І. Старонь, П. Субоч-Б'ялек, А. Татаренко, О. Харлан, Л. Хміль, О. Червінська, В. Чопік, І. Шалашна-Барна та ін.

На цім дотепер ще немає фундаментального систематизованого опису в частині напрацювань про Бруно Шульца з урахуванням окреслених чи інших студій останнього десятиріччя. Особливо на часними будуть такі наукові студії-поради, зокрема з виокремленням основних, так би мовити, першочергових джерел, для дослідників-початківців і тих читачів, які лише починають знайомство з геніальним письменником, художником і педагогом Бруно Шульцом чи які лишень сподіваються відкрити для себе це відоме в усьому світі мистецьке ім'я. Безумовно, окреслена проблема потребує ґрунтового опрацювання й у певний спосіб переосмислення, узагальнення, доповнення й оновлення, що свідчить про **актуальність** пропонованої наукової розвідки. **Об'єкт дослідження** – постать всесвітньовідомого митця галицького літературного пограниччя

Бруно Шульца та його спадщина, **предмет** – найважливіші наукові й науково-популярні студії шульцівського спрямування з урахуванням найновіших публікацій останнього десятиліття.

**Мета розвідки** – створити історіографічну біобібліограму-рекомендацію наукових і науково-популярних студій шульцівського спрямування з урахуванням найновіших напрацювань у цій царині (зокрема й у компаративістичному контексті). У статті здебільшого йдеться про оригінальну українськомовну шульціану чи про перекладені українською праці польських шульцознавців. Досягнення мети передбачає розв'язання таких **завдань**: 1) презентувати творчий спадок Бруно Шульца, яким нині послуговуються дослідники й пошановувачі Бруно Шульца, окремо аналізувавши шульцівський перекладацький дискурс; 2) систематизувати й узагальнити відомості, зокрема й найновіші, про основні дослідження шульцівського спрямування, у певний спосіб розширивши та відкоригувавши фактуальну основу попередніх досліджень у цьому контексті; 3) презентувати праці про Бруно Шульца в сучасному («топовому») форматі *основних книжок про Бруно Шульца*, які стануть у пригоді всім, хто зацікавився / зацікавиться постаттю і творчою спадщиною видатного митця світового рівня, а також запропонувати перспективну (польськомовну) бібліограму найоригінальніших творів про митця. Специфіка об'єкта і предмета дослідження, мета й завдання статті зумовили застосування таких **методів**: описового; біографічного; компонентного й контекстуально-інтерпретаційного аналізу; аналізу та індуктивного узагальнення отриманих фактів; елементів компаративного аналізу, рецептивного аналізу, заснованого на суб'єктивних враженнях від сприйняття тих чи тих творів шульцівського спрямування тощо.

**Виклад основного матеріалу дослідження.** Вочевидь починають знайомство з тим чи тим митцем завдяки знайомству з його спадщиною. Щодо Бруно Шульца це питання є особливо важливим, оскільки, на нашу думку, потрібно обов'язково враховувати два основних моменти: Шульц є митцем-універсалістом, творча спадщина якого становить цілісний ансамбль, а всі грані цього ба-

гатостороннього таланту щільно пов'язані, мають розмаїття точок дотику, часто перегукуються, презентуючи т. зв. внутрішню шульцівську кореспонденцію мистецтв. У випадку із Бруно Шульцом в одній особистості всесвітньовідомого митця органічно поєднані такі професійні іпостасі, як-от: архітектор, графік, декоратор, епітолограф, живописець, журналіст, ілюстратор, критик-мистецтвознавець, літературний критик, мемуарист, мислитель, науковець, педагог, перекладач, письменник, публіцист, рисувальник, скульптор, теоретик літератури, фотограф тощо. У кожній з означених царин, іноді досить віддалених одна від одної, митцеві вдалося досягнути неабияких (хоч і нерівнозначних) висот. Отже, поділ творчої спадщини Бруно Шульца на оригінальні прозові твори (оповідання), неоригінальні (листи, критичні нариси) й образотворчі роботи в певний спосіб є умовним, оскільки творчість митця є цілісною, тому знайомство з усіма його текстами, так само як і з картинами, малюнками є абсолютно закономірним для ґрунтового розуміння шульцівського послання нащадкам, інакше рецепція творчості митця буде неповною і необ'єктивною.

На жаль, збережений чи віднайдений творчий доробок Бруно Шульца (за припущеннями дослідників, дотепер зберіглося приблизно 30 % від усієї спадщини знаного дрогобичанина, решту втрачено під час буремних років Другої світової війни) можна розмістити всього на кількох рядках: 1) диалогія оповідань «Цинамонові крамниці» (15 оповідань) і «Санаторій під Клепсидрою» (13 оповідань); оповідки, не опубліковані в першодруках цих збірок (4 твори) [24], новела «Ундуля» [16]; а також – 2) «Книга листів» [17]; 3) «Літературно-критичні нариси» [20]; 4) «Книга образів» (Шульц не писав такої книги: зібрав усі матеріали в одній книзі й підготував видання до друку, супроводивши коментарями, Єжи Фіцовський) [13].

Бруно Шульц писав свої прозові твори польською мовою, деякі – німецькою: безперечно, що для знайомства з постаттю і творчою спадщиною митця український читач повинен мати українськомовні переклади, які теж вимагають укладання певного «бібліо-



графічного портрета». Як відомо, ім'я Бруно Шульца після Другої світової війни тривалий час замовчували, повернення до читачів, мистецтвознавців, шанувальників і дослідників відбувалося довго й повільно, зокрема й до українського художньо-мистецького простору – насамперед через брак українськомовних перекладів. Наразі цю перешкоду успішно подолано: за нашими підрахунками, прозові твори Бруно Шульца з мови оригіналу українською перекладали 17 тлумачів: Ю. Андрухович, А. Бондар, С. Бреславська, О. Бунда, Т. Возняк (псевдонім Тарас Матіїв), Л. Герасимчук, І. Гнатюк, Т. Думан, М. Зубрицька, Н. Колошук, О. Корчинська, Л. Краснова, Л. Лавринович, Л. Лазурко, В. Меньок, А. Павлишин (псевдонім Андрюс Вишняускас), Л. Скоп, Б. Струмінський, Г. Хорунжа, А. Шкраб'юк, М. Яковина, М. Ярмолюк; «Книгу листів» переклав А. Павлишин; «Літературно-критичні нариси» – В. Меньок; «Книгу образів» – Л. Лисенко. Спільним є бажання всіх фахівців створювати саме шульцівсько-український переклад, проте кожен перекладач відтворював шульцівський текст українською індивідуально, із власним інтерпретуванням оригінального тексту. На сьогодні всі твори Бруно Шульца, написані польською мовою, перекладено українською.

Безперечно, що від першого знайомства з прозовою творчістю Бруно Шульца залежить доля подальшого спілкування з письменником, його спадщиною. Рекомендуємо починати знайомство з перекладу оповідань Шульца, зробленого Юрієм Андруховичем, відомим українським поетом, прозаїком, есеїстом, перекладачем [24]. Саме цей переклад є, на нашу думку й на думку багатьох читачів і дослідників, найкращим на сьогодні. Так, І. Малкович, директор видавництва «А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА», переконаний, що завдяки такому перекладу починається й любов сучасної української молоді до Шульца, оскільки молоді люди довіряють Андруховичу – не всі переклади мають такий успіх [див.: 4]. Із таким твердженням погоджується майже вся шульцівська спільнота, принаймні нам невідомі інші позиції. Цьому є багато пояснень: на період роботи над перекладом (з вересня 2011 р. по вересень



2012 р.) Ю. Андрухович добре знався на польській мові; був обізнаний з усіма наявними на той час українськомовними перекладами, більш / менш вдалими, але такими, які не задовольняли перекладача (як зазначає сам Ю. Андрухович, у певний момент він остаточно розчарувався переважно в усіх відомих йому перекладах [див.: 6]). Тогочасні власні проекти Андруховича, наприклад, «Цинамон», який є поєднанням досконалої стриманості традиційного радіоспектаклю з енергетикою пост-року й містить у собі поетичні тексти Ю. Андруховича зі збірки «Екзотичні птахи та рослини» у виконанні автора, музику у виконанні музикантів з польського гурту «Karbido» та відео VJ-групи «КУБ» та «АртПоле», уже в певний спосіб перегукувалися з шульцівським незвичайно-казковим світом; фахівець намагався якнайкраще передати шульцівський оригінальний текст – так, безумовно, рафінований у певний спосіб, але й читабельний, навіть більше, такий, який затягує і його приємно читати; вочевидь цьому посприяло й те, що Бруно Шульц є одним з найулюбленіших письменників Андруховича. Прочитавши оповідання Бруно Шульца в андруховицькій версії (імовірно, не один раз, бо читання насправді затягує), можна переходити до знайомства з польським оригіналом (за можливості) [32] чи з іншими українськомовними перекладами (за потреби).

Рекомендуємо ознайомитися з найновішими українськомовними перекладацькими версіями, підготовленими знаними фахівцями до 130-ої річниці від дня народження Бруно Шульца: це переклад збірки шульцівських оповідань «Цинамонові крамниці» під назвою «Корицеві крамниці» Леся Герасимчука, українського літератора, письменника, поета, філолога, культуролога, журналіста (до цього повну збірку з польської мови на українську перекладено тричі – переклади І. Гнатюка, А. Шкраб'юка і Ю. Андруховича) [19] і переклад збірки шульцівських оповідань «Санаторій під клепсидрою» Миколи Ярмолюка, багаторічного викладача болгарської та польської мов катедри слов'янської філології Львівського університету імені Івана Франка (повну збірку з польської мови на українську перекладено двічі – переклади А. Шкраб'юка і

Ю. Андруховича) [22]. Порівняння різних перекладацьких версій – це також дуже цікава, захоплювальна й корисна справа.

Шульцівська перекладацька лабораторія має ще одну цікавинку: перекладачі із Дрогобича – Л. Скоп, Т. Думан, О. Бунда, О. Корчинська та Г. Хорунжа – започаткували серію перекладів у форматі 1) т. зв. захлаявної книжечки – малоформатного видання, невеликого, але змістовного обсягу, зручного й компактного (нагадують «Захлаявні книжечки» Т. Г. Шевченка – невеликі саморобні зошити, куди Кобзар у 1847 – 1850 рр. записував свої поезії); 2) з паралельним розміщенням оригінального польського тексту й української версії в одній книжці; 3) до того ж видання містять ілюстрації Т. Думан, які гармонійно поєднані із шульцівською прозою і сприймаються як чудове образотворче втілення цієї прози в ілюстраціях іншого художника. Загалом такий формат особливо ідеальний для мобільного використання. Наразі дрогобицькі шульцознавці в окресленому форматі оприлюднили оповідання «Склепи цинамонові» [23] (традиційна українськомовна назва новели «Цинамонові крамниці» у версії перекладачів уперше представлена як «Склепи цинамонові»), «Птахи» [21] і «Комета» [18]. Сподіваємося, що цю серію перекладів буде продовжено.

Отже, переклади є і, маємо надію, будуть ще й нові: упевнені, що шульцівські оповідання можуть бути перекладені українською безліч разів, і кожен із подальших перекладів суттєво відрізнятиметься від попереднього, у певний спосіб поглиблюючи й удосконалюючи наші уявлення про чарівний світ творчої спадщини Бруно Шульца.

Наразі презентуємо – у форматі відповіді на три питання → *Що? Чому? Для чого?* – найважливіші книжки про Бруно Шульца, які допоможуть якнайкраще зрозуміти, можливо, і закохатися в його творчість, оригінальну, специфічну, непересічну, але й чарівну і вкрай принадливу, вабливу і спокусливу. Завдання дуже непросте, оскільки, як слушно зауважує Р. Мних, «навіть реферування найосновніших досліджень про Бруно Шульца потребувало би сотні сторінок» [8, с. 69]. Але це зовсім не означає, що такі

спроби не можливі, навіть більше: вони вкрай потрібні для того, щоб «входження» читача-початківця чи молодого науковця в чудесний світ шульцівської прози й «різнокольорову» шульцознавчу дослідницьку царину було би більш комфортним та ефективним і не потребувало би зайвих часових витрат.

Починаємо з відповіді на третє питання, оскільки вона буде спільною для всіх «топівських» позицій. *Для чого потрібно прочитати ці книжки?* → Відомі шульцознавці стверджують, що для кращого розуміння спадщини Бруно Шульца потрібно в певний спосіб орієнтуватися в шульцівському життєписі, бути обізнаним з особливостями історичного розвитку того періоду, коли жив і творив Шульц тощо. Запропоновані в розвідці джерела презентують саме таку й подібну інформацію про Шульца, його час, його оточення, його творчість, зазвичай загальноприйнятну поміж науковців-дослідників і пересічних пошановувачів постаті й творчості митця.

1. *Що?* → Не будемо оригінальними. Починати, на нашу думку, потрібно із фундаментального дослідження «Регіони великої ересі та околиці. Бруно Шульц та його міфологія» найпершого біографа й найактивнішого популяризатора Бруно Шульца, польського поета, історика літератури, есеїста, автора пісенних текстів, прозаїка, перекладача Єжи Фіцовського [14] (польською книга вперше вийшла у грудні 2002 р.: Ficowski J. Regiony wielkiej herezji. Sejny: Fundacja "Pogranicze", 2002. 521 s.). *Чому?* → Саме дослідження Є. Фіцовського послугували підґрунтям для всіх подальших напрацювань і пошуків шульцознавців і шанувальників Бруно Шульца. Збірник есеїв та наукових праць Фіцовського – «це саме та літературознавча книга, після якої хочеться прочитати й того, про кого в ній розповідається» [15, с. 229]. Книга подає надзвичайно великий історико-фактологічний матеріал; постать Шульца вписано в соціокультурний контекст доби; праця містить скрупульозне й розгорнене розуміння особистості Бруно Шульца й витончене та досконале потрактування його творів; відрізняється глибоким змістом, вдалим перекладом з польської на українську А. Павлишина; містить несподівані для сучасного читача

історичні потрактування тих чи тих подій, рідкісний ілюстративний матеріал; окремі розділи (про пошуки автора документальних джерел) нагадують справжній детектив тощо. У 2010 р. книга отримала грамоту Львівського форуму видавців.

**2. Що?** → Перша спроба в українському шульцознавстві схарактеризувати творчість польського класика, дрогобичанина Бруно Шульца – це науково-популярна книга «Дрогобичанин Бруно Шульц» Романа Мниха [8], який поставив за мету залучити Бруно Шульца до українського контексту, можливо, також і український Дрогобич до шульцівського дискурсу: «Основна мета цієї книжки – познайомити українського читача з такою непересічною постаттю, як Бруно Шульц, із часом, у який він жив, та з оточенням, у якому письменник творив» [там само, с. 17]. Чи вдалося це авторові – вирішувати читачеві. **Чому?** → Автор малює, щоправда, дуже широкими штрихами історію Дрогобича від часів заснування до міжвоєнного періоду. Незвичайний формат презентації біографії та творчості митця: створено «щось на зразок літературного портрета про життя і творчість» завдяки трьом першоджерелам – монографії Є. Фіцовського і двом працям Є. Яжембського [там само, с. 18].

**3. Що?** → Нон-фікшн книжка чотирьох науковців-істориків із Дрогобича «Відомий і невідомий Бруно Шульц (соціокультурний портрет Дрогобича)» [7], у якій описано події та інші реалії, документи, біографічні факти щодо творчої, зокрема й педагогічної, діяльності Бруно Шульца в інтелектуально-мистецькому просторі Дрогобича часів знаного митця. Ідеться насамперед про освітянсько-культурний простір Дрогобича, книжкову культуру міста, літературне об'єднання «Каллея», членом якого був молодий Шульц, міський малярський осередок, єврейську громаду тощо. **Чому?** → У монографії максимально правдиво на широкому джерельному й історіографічному матеріалі описано й у певний спосіб інтерпретовано просопографічні відомості про Шульца та його спадщину в контексті стосунків між міським середовищем Дрогобича та його мешканцем – знаним дрогобичанином Бруно Шульцом.

4. *Що?* → Своєрідна спроба Тараса Возняка, українського культуролога, політолога, перекладача, повернути Бруно Шульца й сучасну йому Галичину сьогоднішньому читачеві – це книга «Бруно Шульц. Повернення» [5]. Має дві частини: 1) авторську передмову й 2) окремі новели Шульца в перекладах Тараса Возняка (оповідання «Пан Кароль», «Цинамонові крामниці», «Віхола», «Ніч Великого Сезону», «Липнева ніч», «Самотність» із шульцівських збірок, а також твори поза збірками – «Осінь», «Комета», «Вітчизна», «Республіка мрій» [там само]). Представлено спогади про кілька десятиліть діалогу із Шульцом львівських інтелектуалів-дисидентів, які гуртувалися навколо естетичного інакодумства й були промоторами творчості великого дрогобичанина, а також спроби возняківських інтерпретацій шульцівської прози. *Чому?* → Це чи не єдина книга, яка містить докладну розповідь про період входження (= повернення) Бруно Шульца до літературно-літературознавчого українського дискурсу, зокрема в сучасний контекст Галичини, а також відображає шульцівську творчість у перекладах автора – оприлюднено перші українськомовні переклади позазбіркових оповідань Шульца.

5. *Що?* → Книга журналіста, історика й перекладача, дослідника відносин між Польщею та Україною Андрія Павлишина «Бруно Шульц», у якій автор у нетрадиційній, колажній, формі в контексті «Календаря життя, творчості та рецепції Бруно Шульца» (задум польського літературознавця Станіслава Росека) розповідає про літопис життя, творчості та посмертної слави митця [9]. *Чому?* → При невеликому обсязі книга містить масштабний, потужний матеріал про особистість Бруно Шульца, його епоху, контекст мистецьких шукань й обставин приватної біографії з опорою на оновлену джерельну базу сучасного шульцознавства → у малопоширеному, але надзвичайно привабливому й читабельному колажному форматі завдяки поєднанню цитат із творів письменника, спогадів про нього, розмірковувань експертів, фактів з біографії, фотоматеріалів.

6. *Що?* → Корисною для знайомства з Бруно Шульцом є ще одна праця Павлишина «Нам і далі загрожує вічність», точніше, другий

її розділ «Шульціана» [10, с. 29–169], у якому вміщено добірку текстів автора (есеї, інтерв'ю, промови на урочистих заходах, наукові розвідки, публікації документальних матеріалів тощо) про знакову постать культурного й суспільного життя Дрогобича та Галичини в ХХ ст. Бруно Шульца. *Чому?* → За книжку «Нам і далі загрожує вічність» А. Павлишин отримав Премію імені Юрія Шевельова як за найкращу українську книжку есеїстики 2022 р. У шульцівській частині збірки схарактеризовано українськомовні переклади прозових творів митця, а також неоригінальної прози; ідеться про невідомих популяризаторів шульцівської спадщини тощо.

7. *Що?* → Літературна біографія «Наречена Шульца» у виконанні Агати Тушинської, польської письменниці, репортажистки, історикіні літератури й театру, авторки літературних біографій багатьох непересічних особистостей, зокрема лауреата Нобелівської премії 1978 р. у галузі літератури І. Башевіса Зінгера, талановитої співачки Віри Гран та ін. [12] (польський оригінал див.: Tuszyńska A. Narzeczona Schulza. Apokryf. Warszawa: Wydawnictwo Literackie, 2015. 324 s.). Ідеться про майже чотирирічні стосунки між Бруно Шульцом і його нареченою Юзефіною Шелінською: це незвичайно красива історія про любов, мистецтво, війну і смерть. *Чому?* → «Наречена Шульца» – це романний наратив про жінку, яка стала заради коханого меншою, хоча була великою; книга з «рідкісною витонченістю слів, плинністю мови, де кожна фраза обдумана і зважена, повна фантазії Бруно Шульца і його всесвіту. Але це також книга смутку ... нескінченного неймовірного смутку, смутку невдалих взаємин, історії, яка розвела людей, яка поглинула «півтора міста», єврейський світ, самого Бруно, а також туги за неспроможності зберегти спадщину Шульца» [2]; авторка вдало поєднує фактографію з літературною вигадкою; книга містить ілюстрації й фото самого Бруно Шульца; це чудесний, досконалий переклад з польської Віри Меньок, який було відзначено нагородою «Найкраща книга в номінації “Біографія”» на Львівському Форумі видавців; примітки й коментарі, яких немає в оригіналі, зроблені перекладачкою для українського читача, дозволяють безперешкодно мандрувати про-

сторами найвищих досягнень європейського модерністичного мистецтва, посеред яких неабияке місце посідає Дрогобич з його літературно-мистецьким і культурним наповненням.

**8. Що?** → Книга «Венера з Дрогобича (про Бруно Шульца)» Володзімежа Болецького, знаного польського теоретика й історика літератури [1] (польський оригінал див.: Wolecki W. Wenus z Drohobycza (o Brunonie Schulzu). Warszawa, 2017. 212 s.). *Чому?* → книга є перехідним дослідженням, так би мовити, містком між життєписом Бруно Шульца й «живим» аналізом текстів митця; сприймається в певний спосіб як роз'яснення щодо феноменальної властивості шульцівських текстів дотепер об'єднувати, а не розмежовувати читачів і дослідників-шульцознавців, «постійно залучаючи нових adeptів у Шульцівську спільноту, яка буквально – не знає кордонів» [там само, с. 13]. Чудовий переклад з польської Жанни Слоньовської.

**9. Що?** → Супероригінальне видання, взірець інноваційного підходу до популяризації життєвого і творчого шляху Бруно Шульца й за змістом, і за формою «“Півтора міста” Бруно Шульца» – дайджест-артбук, який містить тексти (фрагменти) Бруно Шульца у перекладі з польської Юрія Андруховича в поєднанні з малярськими роботами митця [11]. *Чому?* → Замість відповіді на запитання дозволимо процитувати анотацію до артбуку: «Його творці, дрогобичани з голови до п'ят, насмілилися власне світобачення замісити на таланти свого улюбленого письменника-земляка Бруно Шульца, вилити все це у химерну художньографічну форму, запекти в горнилі натхнення і подати споживачеві як делікатесну мистецьку книгу. Тут – найсуттєвіші й найцікавіші сентенції з кожного розділу двох найуспішніших творів Бруно Шульца: «Санаторій під Клепсидрою» та «Цинамонові крамниці», подані поперемінно польською та українською. Такий своєрідний інтернаціональний «дайджест-концентрат» творчості і мудрості, стійкий до руйнівних впливів у часі і просторі» [там само].

**10. Що?** → Вершиною світової шульціани вважаємо «Шульцівський словник» (= Шульцівська енциклопедія, Словник Шульца) [25] – універсальне довідкове видання, яке у форматі 289 словникових статей



містить інформацію про життя й особистість Бруно Шульца та його різнобічну творчість, шульцівську епоху та оточення, місце митця у світовій культурі тощо (польський оригінал див.: *Słownik schulzowski* / Oprac. i red. W. Bolecki, J. Jarzębski, St. Rosiek. Gdańsk, 2003. 449 s., 281 ilustr.; Wyd. drugie. Gdańsk, 2006. 467 s.). Чому? → Узагальнено ледве не сторічний досвід вивчення всіх складників, аспектів, елементів шульціани у світовому шульцознавстві; це прекрасний переклад українською А. Павлишина; видання містить корисні додатки; читання 500-сторінкового видання перетворюється на захоплювальне заняття.

Далі йдеться про «перспективну історіографію шульцознавства» у 2-х частинах.

1. У розвідці насамперед ішлося про українськомовну шульціану, яка доступна пересічному українському читачеві чи досліднику творчості Бруно Шульца, але повинні акцентувати на неординарній події: у Польщі з'являється повне (найповніше на сьогодні) зібрання творів Бруно Шульца. Це про фундаментальний проєкт гданського видавництва «słowo/obraz/terytoria», яке публікує, починаючи від 2016 р., «Зібрані твори» Бруно Шульца в 9 томах (головний редактор – Станіслав Росек). Цей багатотомний шедевр шульцівського дискурсу містить (окремі томи опубліковано) чи буде містити (книги у друці чи готуються до друку) такі матеріали шульцівського спрямування: том 1: *Xięga bałwochwalcza* = Ідолопоклонна книга (-); том 2: *Sklepy cynamonowe, wstęp i opracowanie Jerzy Jarzębski, dodatek krytyczny Stanisław Rosiek, opracowanie językowe Małgorzata Ogonowska* (2019) = Цинамонові крамниці (+); том 3: *Sanatorium Pod Klepsydrą* (2019) = Санаторій під Клепсидрою (+); том 4: *Kometa i inne opowiadania* = Комета й інші оповідання (-); том 5: *Księga listów, zebrał i przygotował do druku Jerzy Ficowski, uzupełnił Stanisław Danecki* (2016) = Книга листів (+); том 6: *Księga rękopisów* = Книга рукописів (-); том 7: *Szkice krytyczne, koncepcja edytorska Włodzimierz Bolecki, komentarze i przypisy Mirosław Wójcik, opracowanie językowe Piotr Sitkiewicz* (2017) = Критичні нариси (+); том 8: *Rysunki i szkice* = Малюнки та ескізи (-); том 9: *Varia* = Рецензії тощо (-). За можливості, будемо читати ці книги в польськомовному оригіналі й че-

кати на український переклад. Окреслена спадщина Бруно Шульца з докладним текстологічним опрацюванням і представленням усіх відомих візуальних джерел, створених митцем, того варта.

2. Є інші ґрунтовні книжки й у царині напрацювань про Бруно Шульца біографічного, біографічно-фактичного, компаративістичного, інтерпретаційного тощо спрямування, але, на жаль, дотепер не перекладені українською, «проте важливі й багаті на фактаж, тому справжні шанувальники Шульца їх конче мають прочитати» [10, с. 156]:

- “Księga blasku. Traktat o kabale w prozie Brunona Schulza” Владислава Панаса, відомого дослідника творчості Бруно Шульца, а також єврейської традиції у польській літературі та культурі, – вірець проникливого читання шульцівського тексту на фоні певних культурних феноменів [30]. У випадку із В. Панасом дозволимо собі відступити від власного «кількісного» регламенту й порекомендувати для читання ще дві чудові книжки (так би мовити, тритомник) знаного автора, на жаль, дотепер лише у польськомовному форматі → “Bruno od mesjasza: rzecz o dwóch ekslibrisach oraz jednym obrazie i kilkudziesi ciu rysunkach Brunona Schulza” [29] і “Willa Bianki. Mały przewodnik drohobycki dla przyjaciół (fragmenty)” [31];

- “Schulz” – ілюстрована сотнями світлин і рисунків біографія Бруно Шульца [26], яку називають візуальною енциклопедією геніального дрогобичанина і яка містить увесь накопичений до часу її написання матеріал про митця [10, с. 156];

- “Kobiety i Schulz” – книга із 13 біографічних нарисів про жінок, які відіграли кардинальну роль у житті і творчості Бруно Шульца [27];

- “Bruno. Epoka genialna” – захоплююча, чарівна подорож (на майже 700 сторінках тексту) життям Бруно Шульца, творця, художника, письменника, людини, чоловіка, до якої запрошує авторка Анна Кашуба-Дембська [28] тощо.

**Висновки з дослідження і перспективи подальших пошуків у даному науковому напрямку.** Матеріали, представлені в науковій розвідці, містять систематизовану й узагальнену інформацію біобіографічно-нарративного спрямування про шульцівський дискурс.

Запропоноване дослідження має передусім пізнавальне значення. Вважаємо, що реалізація такого контексту при знайомстві з Бруно Шульцом сприятиме усесторонньому, поглибленому осмисленню й переконливому, детальному усвідомленню феноменальної постаті та творчості найоригінальнішого творця польської культури першої половини ХХ століття Бруно Шульца. Упевнені, знайдеться чимало гуманітаріїв, які вперше з нашої розвідки дізнаються про ті чи ті факти щодо шульцівського художньо-мистецького простору.

### ЛІТЕРАТУРА

1. Болецкий В. Венера з Дрогобича (про Бруно Шульца). Львів: Літопис, 2022. 252 с.
2. Борис Н. Юна, наречена Бруно Шульца. *Майдан. Дрогобицька інтернет-газета*. 10.07.2016. URL: <http://surl.li/pnrly>
3. Бруно Шульц (1892 – 1942): бібліографічний покажчик / уклад. Н. М. Рішаві; ред. С. Ю. Фартушок; рец.: В. В. Меньок; Г. Юзефчук; відп. за вип. М. М. Дмитрів; ДДПУ ім. І. Франка, Бібліотека. Дрогобич: РВВ ДДПУ ім. І. Франка, 2018. 210 с.
4. Веснянка О. Бруношульцманія. *Сайт DW*. 06.12.2012. URL: <http://surl.li/knqnz>
5. Возняк Т. Бруно Шульц. Повернення. Львів: «І», 2012. 218 с.
6. Коломицева О. Про Бруно Шульца в Андруховичі та Андруховича в Бруно Шульці. *Remarka*. 31.10.2016. URL: <http://surl.li/piamq>
7. Лазорак Б., Тимошенко Л., Хомич Л., Чава І. Відомий і невідомий Бруно Шульц (соціокультурний портрет Дрогобича). Дрогобич: Коло, 2016. 374 с.
8. Мних Р. Дрогобичанин Бруно Шульц. Дрогобич; Седльце, 2006. 160 с.
9. Павлишин А. Бруно Шульц. Харків: Фоліо, 2021. 123 с.
10. Павлишин А. «Нам і далі загрожує вічність». Київ: Дух і Літера, 2021. Вид. 2-ге. 352 с.
11. «Півтора міста» Бруно Шульца: дайджест-артбук / упор. М. Походжай. Дрогобич: Коло, 2019. 48 с.: іл.
12. Тушинська А. Наречена Шульца. Чернівці: Книги – ХХІ, 2018. 368 с.
13. Фіцовський Є. Бруно Шульц. Книга образів. Київ: Дух і Літера, 2014. 560 с.
14. Фіцовський Є. Регіони великої ересі та околиці. Бруно Шульц та його міфологія. Київ: Дух і Літера, 2010. 544 с.
15. Шепель Ф. Несходима Шульцландія, або Книга про дивного письменника. Фіцовський Єжи. Регіони великої ересі та околиці. Бруно Шульц

і його міфологія / пер. з пол. А. Павлишина. Київ: Дух і Літера, 2010. 544 с. : [рецензія]. *Дух і Літера*. 2011. № 23. С. 228–237. URL: <http://surl.li/pfcrd>

16. Шульц Б. (Верон Марселій). Ундуля / пер. з пол. С. Бреславська. *Збруч*. 15.01.2022. URL: <http://surl.li/kajor>

17. Шульц Б. Книга листів / укл. Єжи Фіцовський; пер. з пол. А. Павлишин. Київ: Дух і Літера, 2002. 360 с.

18. Шульц Б. Комета: оповідання / *Комета* / пер. з пол. О. Корчинської, Г. Хорунжої, Л. Скопа; ілюстрації Тетяни Думан. Дрогобич: Коло, 2022. 120 с.: іл.

19. Шульц Б. Корицеві крамниці / пер. з пол. Леся Герасимчука. Харків: Фоліо, 2022. 189 с.: іл.

20. Шульц Б. Літературно-критичні нариси / опрацювання та передмова – М. Китовська-Лисяк; пер. з пол. та післямова – Віра Меньок. Київ: Дух і Літера, 2012. 176 с.

21. Шульц Б. Птахи. Ptaki / пер. з пол. О. Бунда, Т. Думан, Л. Скоп. Дрогобич: Коло, 2020. 64 с.

22. Шульц Б. Санаторій під клепсидрою / пер. з пол. Миколи Ярмолюка. Харків: Фоліо, 2023. 414 с.: іл.

23. Шульц Б. Склепи цинамонові / *Sklepy cynamonowe* / пер. з пол. Т. Думан, Л. Скоп. Дрогобич: Коло, 2012. 72 с.

24. Шульц Б. Цинамонові крамниці та всі інші оповідання в перекладі Юрія Андруховича: оповідання. Київ: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2012. 384 с.

25. Шульцівський словник / за ред. В. Болецького, Є. Яжембського, С. Росека; пер. з пол. А. Павлишина. Київ: Дух і Літера, 2022. 504 с.

26. Jarzębski J. Schulz. Wrocław: Wydawnictwo Dolnośląskie, 1999. 242 s.

27. Kaszuba-Dębska A. Kobiety i Schulz. Gdańsk: Wydawnictwo «słowo/obraz/terytoria», 2016. 360 s.

28. Kaszuba-Dębska A. Bruno. Epoka genialna. Kraków: Wydawnictwo «Znak», 2020. 669, [3] s.

29. Panas W. Bruno od mesjasza: rzecz o dwóch ekslibrisach oraz jednym obrazie i kilkadziesiąt ciu rysunkach Brunona Schulza. Lublin: UMCS, 2001. 200 s.

30. Panas W. Księga blasku. Traktat o kabale Brunona Schulza. Lublin: TNKUL, 1997. 228 s.

31. Panas W. Willa Bianki. Mały przewodnik drohobycki dla przyjaciół (fragmenty). Lublin, 2006.

32. Schulz, B. Sklepy cynamonowe. Sanatorium pod Klepsydrą. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1994. 320 s.

## REFERENCES

1. Bolietskyi V. Venus from Drohobych (about Bruno Schulz) [Venera z Drohobycha (pro Bruno Shultsa)]. Lviv: Litopys, 2022. 252 s.
2. Borys N. Yuna, the Bride of Bruno Schulz [Yuna, narechena Bruno Shultsa]. *Maidan. Drohobyska internet-hazeta*. 10.07.2016. URL: <http://surl.li/pnrly>
3. Bruno Schulz (1892 – 1942): Bibliographic Index [Bruno Shults (1892 – 1942): bibliohrafichnyi pokazhchyk / uklad. N. M. Rishavi; red. S. Yu. Fartushok; rets.: V. V. Menok; G. Yuzefchuk; vidp. za vyp. M. M. Dmytriv; DDPU im. I. Franka, Biblioteka]. Drohobych: RVV DDPU im. I. Franka, 2018. 210 s.
4. Vesnianka O. Brunoschulzmania [Brunoshultsomaniiia]. *Sait DW*. 06.12.2012. URL: <http://surl.li/knqnz>
5. Vozniak T. Bruno Schulz. Returning [Bruno Shults. Povernennia]. Lviv: «I», 2012. 218 s.
6. Kolomytseva O. About Bruno Schulz in Andrukhovych and Andrukhovych in Bruno Schulz [Pro Bruno Shultsa v Andrukhovychi ta Andrukhovycha v Bruno Shultsi]. *Remarka*. 31.10.2016. URL: <http://surl.li/piamq>
7. Lazorak B., Tymoshenko L., Khomych L., Chava I. Famous and unknown Bruno Schulz (socio-cultural portrait of Drohobych) [Vidomyi i nevidomyi Bruno Shults (sotsiokulturnyi portret Drohobycha)]. Drohobych: Kolo, 2016. 374 s.
8. Mnykh R. Drohobych Resident, Bruno Schulz [Drohobychanyn Bruno Shults]. Drohobych; Sedltse, 2006. 160 s.
9. Pavlyshyn A. Bruno Schulz [Bruno Shults]. Kharkiv: Folio, 2021. 123 s.
10. Pavlyshyn A. «We Are Still in Danger of Eternity» [«Nam i dali zahrozhue vichnist»]. Kyiv: Dukh i Litera, 2021. Vyd. 2-he. 352 s.
11. Bruno Schulz's Half a Town: Digest Artbook [«Pivtora mista» Bruno Shultsa: daidzhest-artbuk / upor. M. Pokhodzhai]. Drohobych: Kolo, 2019. 48 s.: il.
12. Tushynska A. Schulz's Bride [Narechena Shultsa]. Chernivtsi: Knyhy – XXI, 2018. 368 s.
13. Fitsovskiy Ye. Bruno Schulz. Book of Images [Bruno Shults. Knyha obraziv]. Kyiv: Dukh i litera, 2014. 560 s.
14. Fitsovskiy Ye. Regions of the Great Heresy and Surroundings. Bruno Schulz and His Mythology [Rehiony velykoi yeresi ta okolytsi. Bruno Shults ta yoho mifolohiia]. Kyiv: Dukh i Litera, 2010. 544 s.
15. Shepel F. Unexplored Schulzland, or a Book about an Amazing Writer. Ficowski Jerzy. Regions of the Great Heresy and Surroundings. Bruno Schulz and His Mythology / trans. from Polish A. Pavlyshyn [Neskhodyma Shultslandiia, abo Knyha pro dyvnoho pysmennyka. Fitsovskiy Yezhy. Rehiony velykoi yeresi ta okolytsi. Bruno Shults i yoho mifolohiia / per. z pol. A. Pavlyshyna].

Kyiv: Dukh i Litera, 2010. 544 s. : [retsenziia]. *Dukh i Litera*. 2011. № 23. S. 228–237. URL: <http://surl.li/pfcrd>

16. Shults B. (Veron Marselii). *Undula* [Undulia / per. z pol. S. Breslavska]. *Zbruch*. 15.01.2022. URL: <http://surl.li/kajor>

17. Shults B. *Book of Letters* [Knyha lystiv / ukl. Yezhy Fitsovskiy; per. z pol. A. Pavlyshyn]. Kyiv: Dukh i Litera, 2002. 360 s.

18. Shults B. *Comet: a Story* [Kometa: opovidannia / Kometa / per. z pol. O. Korchynskoi, H. Khorunzhoi, L. Skopa; iliustratsii Tetiany Duman]. Drohobych: Kolo, 2022. 120 s.: il.

19. Shults B. *The Cinnamon Shops* [Korytsevi kramnytsi / per. z pol. Lesia Herasymchuka]. Kharkiv: Folio, 2022. 189 s.: il.

20. Shults B. *Literary and Critical Essays* [Literaturno-krytychni narysy / opratsiuvannia ta peredmova – M. Kytovska-Lysiak; per. z pol. ta pisliamova – Vira Menok]. Kyiv: Dukh i Litera, 2012. 176 s.

21. Shults B. *Birds* [Ptakhy. Ptaki / per. z pol. O. Bunda, T. Duman, L. Skop]. Drohobych: Kolo, 2020. 64 s.

22. Shults B. *Sanatorium Under the Sign of the Hourglass* [Sanatorii pid klepsydroiu / per. z pol. Mykoly Yarmoliuka]. Kharkiv: Folio, 2023. 414 s.: il.

23. Shults B. *The Cinnamon Shops* [Sklepy tsynamonovi / Sklepy cynamonowe / per. z pol. T. Duman, L. Skop]. Drohobych: Kolo, 2012. 72 s.

24. Schulz B. *The Cinnamon Shops and other Stories translated by Yurii Andrukhovych: short stories* [Tsynamonovi kramnytsi ta vsi inshi opovidannia v perekladi Yurii Andrukhovycha: opovidannia]. Kyiv: A-BA-BA-HA-LA-MA-HA, 2012. 384 s.

25. Schulz's Vocabulary [Shultsivskiy slovnyk / za red. V. Boletskoho, Ye. Yazhembskoho, S. Rosieka; per. z pol. A. Pavlyshyna]. Kyiv: Dukh i Litera, 2022. 504 s.

26. Jarzębski J. Schulz. Wrocław: Wydawnictwo Dolnośląskie, 1999. 242 s.

27. Kaszuba-Dębska A. *Kobiety i Schulz*. Gdańsk: Wydawnictwo “słowo/obraz/terytoria”, 2016. 360 s.

28. Kaszuba-Dębska A. *Bruno. Epoka genialna*. Kraków: Wydawnictwo “Znak”, 2020. 669, [3] s.

29. Panas W. *Bruno od mesjasza: rzecz o dwóch ekslibrisach oraz jednym obrazie i kilkudziesięciu rysunkach Brunona Schulza*. Lublin: UMCS, 2001. 200 s.

30. Panas W. *Księga blasku. Traktat o kabale Brunona Schulza*. Lublin: TNKUL, 1997. 228 s.

31. Panas W. *Willa Bianki. Mały przewodnik drohobycki dla przyjaciół (fragmenty)*. Lublin, 2006.

32. Schulz B. *Sklepy cynamonowe. Sanatorium pod Klepsydrą*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1994. 320 s.